

Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye Üniver-sitesi'nde *İbn Vellâd luğaviyyen ma'a tahkîkî kitâbihi el-Maḫşûr ve'l-mem-dûd* adıyla bir doktora tezi hazırlamıştır (1424/2003). 2. *el-İntişâr li-Sibeveyhi 'ale'l-Müberred*. Basra dil mektebinin Sibeveyhi'den sonra ikinci büyük âlimi olan ve onun *el-Kitâb*'ını okutup müşküllerini çözmeye otorite sayılan Müberred'in bu kitapta yer alan i'rab, istişhâd, âmiller, rivayet ve terimlerle ilgili görüşlerinden hatalı bulduklarını eleştirdiği *Mesâ'ilü'l-ğalaṭ (er-Red 'alâ Sibeveyhi)* adlı eserine yönelik bir reddiyedir. İbn Vellâd'ın ismini kaydetmediği eserin adı bazı kaynaklarda yukarıda anıldığı gibi, bazılarında *el-İntişâr li-Sibeveyhi fîmâ zekerehü'l-Müberred* veya *İntişâru Sibeveyhi 'ale'l-Müberred*, aynı müstensih tarafından yazılan mevcut iki nüshasından birinin ilk sayfasında *Kitâbü Nakẓi İbn Vellâd 'alâ reddi'l-Müberred 'alâ Sibeveyhi fi'l-Kitâb*, diğerinde *Kitâbü'l-İntişâr ev Kitâbü Nakẓi İbn Vellâd 'ale'l-Müberred fî reddihi 'alâ Sibeveyhi* şeklinde kaydedilmiştir. Dolayısıyla İbn Hayr'ın müellife *el-İntişâr*'dan ayrı olarak *en-Neḫâ'iz* adlı bir kitap nisbet etmesi (*Fehrese*, s. 311, 385-386) yanlıştır, ikisi de aynı çalışmadır.

Müberred'in Sibeveyhi'yi tenkit ettiği *Mesâ'ilü'l-ğalaṭ* adlı kitabı bugün elde mevcut olmayıp eleştirilerinin bir kısmını *el-Mukteḏab*'da zikretmiş, Sibeveyhi'nin tenkit ettiği görüşlerinin bir kısmına da *el-Mukteḏab*'da eleştirmeden yer vermiştir (*el-Mukteḏab*, neşredenin girişi, I, 89-95). İbn Vellâd, *Mesâ'ilü'l-ğalaṭ*'taki sıraya göre Müberred'in görüşlerini ele alıp eleştirmiştir. Müberred'in Sibeveyhi'ye nisbet ettiği fikirlerin sıhhatini incelemeye özellikle önem veren İbn Vellâd çeşitli sebeplerle aslından farklı kaydedilen ibarelere dikkat çekerek doğrusunu yazmış, ayrıca Müberred'in sonradan vazgeçtiği fikirlerine de işaret etmiştir. Eleştirilerinde taassup ve sertlikten uzak ilmi bir üslûp kullanmış, zaman zaman Müberred'i haklı bulduğunu dile getirmiştir. İbn Cinnî de Müberred'in genç yaşta yazdığı bu eleştirilerin bir kısmından daha sonra vazgeçtiğini ve Sibeveyhi'den özür dilediğini kaydeder (*el-Ḥaşâ'is*, I, 206; III, 287). İbn Vellâd, *el-İntişâr*'da Müberred'in Sibeveyhi'ye yönelik 131, Ahfeş el-Evsat ve Halîl b. Ahmed'e yönelik iki eleştirisiyle birlikte toplam 133 eleştiriyeye cevap vermiştir. Önemli bir polemik risâlesi olmasının yanı sıra Arap grameri tarihi bakımından da büyük değer taşıyan *el-İntişâr*'ı Zühayr Abdülmuhsin Sultân

aynı müstensih tarafından yazılan iki nüshasına dayanarak neşretmiş (Beyrut 1416/1996), Monique Bernards da eserin Arapça metnini Sibeveyhi, Müberred ve eserleriyle dil konusundaki görüşleri ve bunlar etrafındaki tartışmalar üzerine kaleme aldığı geniş bir değerlendirmeye birlikte yayımlamıştır (*Changing Traditions: al-Mubarrads Refutation of Sibawayh and the Subsequent Reception of the Kitâb*, Leiden 1997). İbnü'l-Hâc el-İşbîlî, *Telḫiṣu reddi'l-Müberred 'alâ Sibeveyhi ve'ntişâri İbn Vellâd lehû* adlı bir eser kaleme almış (Tunus Ahmediyye Ktp., nr. 3966; el-Methafü'l-İrâkî, nr. 778, 1352), İbrâhim b. Ali b. Muhammed Asîrî, Mekke Ümmülkurâ Üniversitesi'nde *el-İntişâr*'dan hareketle İbn Vellâd'ın nahiv düşüncesi üzerine yüksek lisans tezi hazırlamıştır (bk. bibl.). İbnü'l-Kiftî, İbn Vellâd'ın meânî'l-Kur'ân'a dair bir eser yazmaya başladığını, ancak vefatından dolayı sadece Bakara sûresinin bir kısmını tamamlayabildiğini kaydeder (*İnbâhü'r-ruvât*, I, 134).

İbn Vellâd hakkında yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır: Muhammed Muhammed Saîd, *İbn Vellâd en-naḥvî* (Kahire 1406/1986); İbrâhim Kalâtî, *İbn Vellâd ve cühûdühü fi'l-luğatî'l-ʿArabîyye* (1989, yüksek lisans tezi, Cezayir Üniversitesi); Muhammed Hâdî Muhammed Osman Abdülâl, *Ebü'l-ʿAbbâs Ahmed b. Vellâd et-Temîmî: Âşârühü ve ârâ'ühü fi'ş-şarf ve'n-naḥv* (1996, yüksek lisans tezi, Münve Üniversitesi Arapça Araştırmaları Fakültesi); Arafât Faysal Abdülvehhâb Abdülkerîm el-Mennâ, *Ebü'l-ʿAbbâs İbn Vellâd ve cühûdühü fi'n-naḥv ve'ş-şarf* (2011, yüksek lisans tezi, Basra Üniversitesi Edebiyat Fakültesi).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Vellâd, *el-İntişâr li-Sibeveyhi 'ale'l-Müberred* (nşr. Zühayr Abdülmuhsin Sultân), Beyrut 1416/1996, neşredenin girişi, s. 11-35; a.mlf., *Changing Traditions: al-Mubarrads Refutation of Sibawayh and the Subsequent Reception of the Kitâb* (nşr. Monique Bernards), Leiden 1997, neşredenin girişi, s. 27, 36, 41-45, 64-65; Müberred, *el-Mukteḏab* (nşr. Muhammed Abdülhâlık Uzayme), Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), neşredenin girişi, I, 89-95; Ali b. Hamza el-Basrî, *Bakıyyetü't-Tenbihât 'alâ aḡlâṭi'r-ruvât* (nşr. Halîl İbrâhim el-Atıyye), Bağdad 1991, neşredenin girişi, s. 18, 19, 24, 25; Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Ṭabaḳâtü'n-naḥviyyîn ve'l-luğaviyyîn* (nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1373/1954, s. 233, 234, 236-237, 238-239; İbn Cinnî, *el-Ḥaşâ'is* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbi'l-Arabî), I, 206; III, 287; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 311, 354, 385-386; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, IV, 201-203; XIII, 209; XIX, 105-106; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, I, 134-136; III, 224-225, 264,

354; Abdülbâkî b. Abdülmecîd el-Yemânî, *İşâretü't-ta'yîn fi terâcimi'n-nuḥât ve'l-luğaviyyîn* (nşr. Abdülmecîd Diyâb), Riyad 1406/1986, s. 44, 339; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tezkiretühü'n-nuḥât* (nşr. Affif Abdurrahman), Beyrut 1406/1986, s. 549, 599, 600; Safedî, *el-Vâfi*, V, 175-176; VIII, 101; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 259, 386; Sezgin, *GAS*, IX, 206-207; Ahmed Mokhtar Omar, "Grammatical Studies in Early Muslim Egypt", *Studies in the History of Arabic Grammar II* (ed. K. Versteegh – M. G. Carter), Amsterdam 1990, s. 244, 245, 246, 247, 248; Hadîce el-Hadîsî, *el-Müberred: Siretühü ve mü'ellefâtüh*, Bağdad 1990, s. 65, 159-164, 269; M. G. Carter, "The Struggle for Authority: A Re-examination of the Basran and Kûfan Debate", *Tradition and Innovation: Norm and Deviation in Arabic and Semitic Linguistics* (ed. L. Edzard – Mohammed Nekroumi), Wiesbaden 1999, s. 55-69; a.mlf., "A Missing Link Between Law and Grammar, the Intisâr of Ibn Wallâd", *Arabica*, XLVIII/1, Leiden 2001, s. 51-65; İbrâhim b. Ali b. Muhammed Asîrî, *Uṣûlü'l-tefkiri'n-naḥvî 'inde İbn Vellâd min hilâli kitâbihi'l-İntişâr li-Sibeveyhi 'ale'l-Müberred* (yüksek lisans tezi, 1421), Câmîatü Ümmi'l-kurâ; K. Versteegh, "İbn Wallâd", *Lexicon Grammaticorum: A Bio-Bibliographical Companion to the History of Linguistics* (ed. H. Stammerjohann), Tübingen 2009, s. 713; Abdullah Derviş, "İbn Vellâd en-Naḥvî", *Mecelletü Külliyyeti'ş-şer'îa*, sy. 2, Bağdad 1385-86/1965-66, s. 107-124; Ahmed Nasîf Câsim, "Eserü'l-Maḫşûr ve'l-memdûd l'İbn Vellâd fi'l-hareketi'l-luğaviyye", *Mecelletü Âdâbi'l-Müstansiriyye*, III/2, Bağdad 1397/1977, s. 9-40; J. N. Druel, "The Proper Name Ahmar a Morphological Discussion in the 2nd-4th Centuries AH (Sibawayh, al-Akh-fash, al-Mâzini, al-Mubarrad, Ibn Wallâd and Ibn al-Sarrâj)", *MIDEO*, XXIX (2012), s. 51-60; Ali Behrâmiyân, "İbn Vellâd", *DMBJ*, V, 87-88.

AHMET ÖZEL

İBNÜ'L-ANNÂBÎ

(ابن النّابى)

Ebü Abdillâh Muhammed b. Mahmûd
b. Muhammed b. Hüseyin
el-Annâbî el-Cezâirî
(ö. 1267/1851)

İslah yanlısı Cezayirli âlim.

Kendi ifadesine göre 1189 (1775) yılında ve muhtemelen Cezayir şehrinde doğdu. Cezayir'in Annâbe şehrine nisbetle Annâbî veya İbnü'l-Annâbî diye tanınır; bu nisbe Unnâbî şeklinde de kaydedilir. Türk ya da Arnavut asıllı olduğu söylenir ve ailesinin İzmir'den Cezayir'e göç ettiği rivayet edilir. Dinî ve siyasî makamlarda görev alan köklü bir aileye mensuptur. Büyük dedesi Hüseyin b. Muhammed el-Annâbî, Hanefî başmüftüsüydü (Şeyhülislâm). İbnü'l-Annâbî babası Mahmûd b. Muhammed'in yanında hâfızlığını tamamlayarak ondan Hanefî fıkıhı ile *Şaḫîḫ-i Buḫârî'yi*, kadı olan dedesi Muhammed b. Hüseyin'den *Şaḫîḫ-i Buḫârî'nin* bir kısmını,

ve Cezayir Mâlikî müftüsü İbnü'l-Emîn Ali b. Abdülkâdir'den *Şaḥîḥ-i Müslim*'i okuyarak icâzet aldı.

1208'de (1794) Cezayir kadısı oldu. İki yıl süren bu görevinden Cezayir Dayısı Hasan Paşa'nın meşrû olmayan bir işe kendisini zorlamasından dolayı istifa etti. Birkaç ay sonra tekrar getirildiği bu görevi 1213 (1798) yılına kadar sürdürdü. Aynı yıl Cezayir Hanevî müftüsü Muhammed b. Abdurrahman'ın vefatı üzerine onun görevini üstlendi ve 1236 (1821) yılına kadar bu makamda kaldı. 1220'de (1805) tekrar Hanevî kadılığına getirildi. Her perşembe toplanan Meclis-i Şer'î'de devlet ricâli huzurunda ulemâ arasında meydana gelen bir tartışma yüzünden Mâlikî müftüsüyle birlikte görevinden alındı (4 Şâban 1226 / 24 Ağustos 1811). Dayı Ömer Paşa döneminde (1814-1816) nakîbüleşraflığa tayin edildi. 1816'da Cezayir donanmasının İngiliz donanması tarafından bombalanmasının ardından yardım istemek için Fas Sultanı Mevlây Süleyman'a elçi olarak gönderildi. Bazı belgelerden, bundan sonra

göreve gelen iki dayı Ali Hoca ve Hüseyin Paşa yönetiminde 1817-1820 yıllarında Hanevî kadılığı makamında bulunduğu anlaşılmaktadır.

İbnü'l-Annâbî, babası ve Cezayir Dayısı Hüseyin Paşa'nın kardeşi Muhammed Efendi ile birlikte hac ibadetini yerine getirmek ve resmî temaslarda bulunmak üzere Hicaz'a gitti (1236/1821). Dönüş yolunda Muhammed Efendi ile aralarında anlaşmazlık çıkınca İbnü'l-Annâbî ile babası Cezayir'e dönmeyip İskenderiye'de kalmaya karar verdi; bu arada vefat eden babası Süveyş sahilinde defnedildi. Kendisi Kahire'ye geçti. Ezher'de müderrislik yaparak birçok talebeye icâzet verdi. Yaklaşık dokuz yıl kaldığı Mısır'da iken üç defa hac ziyaretinde bulundu. Batı kaynaklı askerî yeniliklerin meşrûluğuna dair *es-Sa'yû'l-Maḥmûd fî niẓâmî'l-cünûd* adlı eserini burada yazdı (1826). Fransa'nın Cezayir'i işgalinden kısa bir süre önce Cezayir Dayısı Hüseyin Paşa, davetine uyarak memleketine dönen İbnü'l-Annâbî'yi müftülüğe tayin etti (1829).

İbnü'l-Annâbî, Fransız kuvvetlerine karşı savaşılan askerleri mânevî yönden desteklemekle görevlendirildi; halkı savaş için örgütlemek ve cihada teşvik etmek gibi faaliyetler icra etti. Bu arada Fransızlar tarafından bir süre hapsedildi ve ardından sürgüne gönderildi. İskenderiye'ye vardığında oranın müftüsü vefat ettiğinden Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa onu İskenderiye Hanevî müftülüğüne tayin etti (1831), 1850 yılına kadar bu görevde kaldı.

Müftülüğünün son dönemlerinde İbnü'l-Annâbî, Mehmed Ali Paşa'nın isteği üzerine, müftü ve kadıların başvuru kitabı olmak üzere dört fıkıh mezhebinin tercih edilen ve yürürlükteki yasalara uygun olan görüşlerini bir araya getirmek için *Siyânetü'r-riyâse bi-beyânî'l-kazâ ve's-siyâse* adlı eserini yazmaya başladı. Kısa bir süre sonra Ali Paşa'nın torunu Abbas Paşa, Mısır valisi olunca müftüler ve meşâyih, bu eserin İslâm dinine zarar vereceğini ileri sürerek İbnü'l-Annâbî'yi Hâricîlik ve zındıklıkla itham ettiler. Bunun üzerine İbnü'l-Annâbî azledilip yerine talebesi Ezher müderrisi Muhammed el-Bennâ tayin edildi. İbnü'l-Annâbî, Rebûlâhir 1267'de (Şubat 1851) İskenderiye'de vefat etti. Şair Muhammed Âkıl vefatına şu kaydı düşmüştür: "el-Yevme rumise müftî'l-İskenderiyye" (Bugün defnedildi İskenderiye müftüsü). Kendisinden ilim tahsil edenler arasında Muhammed b. Halîl el-Kavukcî, IV. Muhammed Bayram, İbrâhim b. Ali es-Sekkâ, Ahmed b. Hasan er-Reşîdî, Abdurrahman b. Osman ed-Dimyâtî, İbrâhim b. Hasan el-İs'irdî, Muhammed b. Ali et-Tahâvî, Ahmed et-Temîmî el-Halîlî, Muhammed el-Bennâ, Ali el-Bakî, Halîl er-Reşîdî, Muhammed el-Kütübî ve Muhammed el-Mellâh el-İskenderî sayılır. İbnü'l-Annâbî ilk dönemlerinde yetiştiği ortamda yaygın olan geleneksel hayata ve tasavvufî görüşlere bağlı kalmışken Hicaz ve Mısır'da ikamet ettikten sonra Vehhâbî ve Selefî hareketlerden etkilenmiş, askerî modernleşme ve bilim alışverişi gibi meselelere şer'î ve akîl meşruyet sağlama çabasından dolayı da İslâm dünyasındaki tecdid hareketlerinin öncülerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Cezayirli araştırmacı Ebü'l-Kâsım Sa'dullah, *el-Müftî el-Cezâ'irî İbnü'l-Annâbî: Râ'idü't-tecdîdî'l-İslâmî* adıyla bir monografi hazırlamıştır (Cezayir 1977, 1983; Beyrut 1990).

Eserleri. 1. *es-Sa'yû'l-Maḥmûd fî niẓâmî'l-cünûd*. Müellifin, Ezher'de müderrislik yaptığı sırada gayri müslimlerin ihdas ettikleri askerî yeniliklerin

İbnü'l-Annâbî'nin *es-Sa'yû'l-Maḥmûd fî niẓâmî'l-cünûd* adlı eserinin Sahafıar Şeyhizâde Esad Efendi tarafından *el-Kevekebû'l-mes'ûd fî keveketi'l-cünûd* adıyla yapılan Türkçe tercümesinin ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2363)

müslümanlar tarafından alınmasının meşruiyetini ispatlamak için kalem aldığı bu risâle, Padişah II. Mahmud'un islahat hareketlerinin şeriata uygunluğunu savunmak için İstanbul'da yazılmış olan eserlerin dinî metinleri daha fazla kullanan bir benzeridir ve islahat hareketlerini halife-sultana itaat çerçevesinde ele alan bir eserdir. Muhteva bakımından dinî delillere dayanarak yeniliği (Batılılaşma) savunan metinlere öncülük etmiştir. Risâle iki bölüm (umûrül'-harbiyye ve ahvâlû's-siyâsiyye) ve bir hâtmeden oluşmaktadır. Askerî teşkilâtta yapılacak yeni düzenlemelerin önemi ve meşruiyetini, savaş taktileri, istişare, Osmanlı Devleti'nin İslâm dünyasındaki yeri ve liderliğini, halife-sultana itaat, Avrupalı subaylardan askerî eğitim almanın gerekliliği ve meşruiyetini, İslâm'ın öngördüğü siyaset ilkelerini vb. konuları âyetler, hadisler, Hz. Peygamber döneminde ve İslâm tarihindeki uygulamaları çeşitli alıntılarla birlikte ele alıp inceleyen müellif, ana metinlere vukufu bakımından yetkin bir âlim olmakla beraber zaman zaman dinî metinlerin anlamını zorlayıp olayın arka planını görmeden bazı hükümlere vardığı görülmektedir. İbnü'l-Annâbî'nin, muhtemelen halife-sultanın dinî-siyasî nüfuzunu ve İstanbul'un merkez oluşunu hesaba katarak aynı zaman içinde Mısır'da uygulanan islahata hiç değinmeden sadece II. Mahmud'un icraatını işlemesi manidardır. Eser kısa sürede İstanbul ulemâsının dikkatini çekmiş ve Sahafılar Şeyhizâde Esad Efendi tarafından *el-Kevkebül'-mes'ûd fî kevkebeti'l-cünûd* adıyla Türkçe'ye çevrilerek II. Mahmud'a sunulmuştur (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2363, 161 varak, nr. 2413, 412 varak). Eser, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın isteğiyle müellifin talebelerinden İbrâhim es-Sekkâ tarafından *Bülâğu'l-mağşûd muhtaşarû's-Sa'yi'l-Mahmûd fî te'lifî'l-'asâkir ve'l-cünûd* adıyla ihtisar edilmiştir (Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, Teymûriyye, nr. 31). Çeşitli kaynaklarda farklı isimle de kaydedilen eser Muhammed b. Abdülkerîm tarafından neşredilmiştir (Cezayir 1985). **2. Şıyâne-tü'r-riyâse bi-beyâni'l-kazâ ve's-siyâse.** Müellifin biyografisini yazan çağdaşı Abdülhamîd Bey'in belirttiğine göre bu eser, mahkemelerde hukuk birliğini sağlamak ve bunun dışında bir hükümle fetva vermeyi yasaklamak amacıyla hazırlanmıştır (A'yan, s. 189). İbnü'l-Annâbî'nin bu eseri bitirip bitirmediği tam olarak bilinmemektedir. Eserin kazâ teşkilâtı, yargı, hüküm ve fetva verme usulü konularını

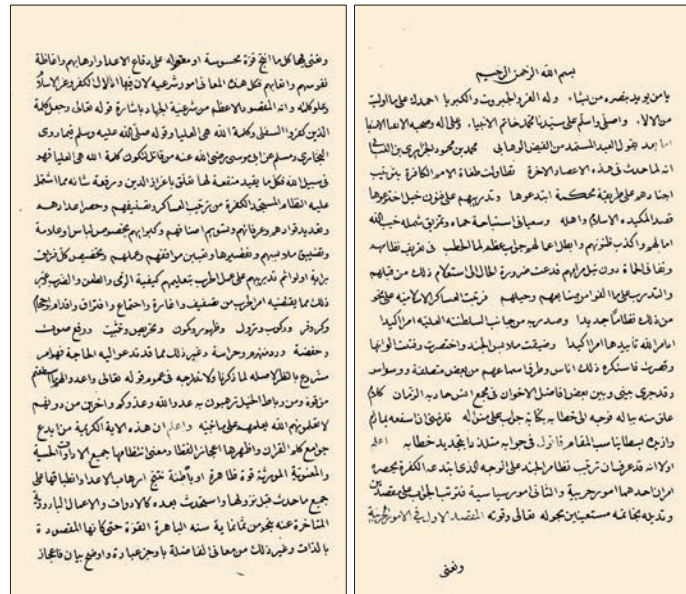
içeren 14 varaklık bir nüshası İskenderiye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 11767). Bu nüshayı inceleyen Ebü'l-Kâsım Sa'dullah'a göre eser, Abdülhamîd Bey'in söylediği gibi dört fıkıh mezhebine göre değil sadece Hanefî fıkıhına göre hazırlanmıştır (*Râ'idü't-tecdidi'l-İslâmî*, s. 103). **3. Şerhu Kitâbi'd-Dürri'l-muhtâr.** Haskefi'ye ait eserin üçte ikisini kapsayan bir şerh olup Mehmed Ali Paşa'nın isteğiyle Zâid Efendi tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. **4. Keşfü'l-kınâ' 'an mesâ'ilî'l-inkıât'** (el-Mektebetü'l-Ezheriyye, nr. 2665; Titrân Umumi Ktp., nr. 1572). **5. Mesâ'il fi'l-'ibâdât ve mâ yete'llağu bihâ** (Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, nr. 20336B). **6. et-Taḥ-kiḳātü'l-i'câziyye bi-şerhi nazmi'l-'alâ-ḳātî'l-mecâziyye** (İskenderiye Ktp., nr. 2475D). **7. İm'ânü'l-beyân fî mes'eleti'l-icâre** (*beyâni aḳzi'l-ücreti*) 'ale'l-Kur'ân (Rabat Umumi Ktp., nr. 3466-1880 D/2, vr. 29^b-68^a). **8. Fetâvâ** (Tunus Millî Ktp., nr. 194/3, vr. 18^a-24^b). **9. Mes'ele fi't-tevhîd** (Rabat Umumi Ktp., nr. 1089 K). **10. el-Fethu'l-kayyûmî bi-cevâbi es'ileti'r-Rûmî** (Tunus Millî Ktp., nr. 194, vr. 18-24, nr. 9732, vr. 70-75). Muhtemelen Anadolu'dan bazı kimselerin kendisine sorduğu altı soruya verdiği cevapları içerir (muhtevası için bk. Ebü'l-Kâsım Sa'dullah, *Râ'idü't-tecdidi'l-İslâmî*, s. 85-93). Müellifin kaynaklarda adı geçen diğer bazı eserleri de şunlardır: *Şerhu metni'l-Birgivi fi't-tevhîd*, *et-Tevfîk* ve *et-temdîd fî şerhi'l-ferid fi't-tecvîd*, *Şemânî 'aşera*

risâle fî vakfi'l-'aḳâr, *Şerh 'alâ ferâ'i-zi'l-Mecma'*, *el-Muḳteḳaf mine'l-ḥa-diş* (*Şaḥîhu İbn Hibbân*'daki hadislerden derlenmiştir), *el-Munteḳâ* (sahih hadis kitaplarından derlediği hadisleri içerir). İbnü'l-Annâbî'nin şiir ve takrizleriyle kadın konusunda bir risâlesi de kaynaklarda zikredilmiştir (eserleri hakkında daha geniş bilgi için bk. a.g.e., s. 12-13, 45-48, 57-105, 111-128). İbnü'l-Annâbî'nin verdiği bazı icâzetleri Muhammed Ziyâd b. Ömer et-Tükle (*Mecmû'un fihî icâzâtün min 'allâmeti'l-Cezâ'ir İbnü'l-'Annâbi el-Eşeri*, Beyrut 1429/2008) ve Mustafa Dayf (*İcâzât ḥadişkiye Cezâ'iriyye*, Mesile 1433/2012, s. 95-135) neşretmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülhamîd Bey, *A'yan mine'l-meşâriḳa ve'l-meğâribe: Târihu 'Abdülhamîd Bey* (nşr. Ebü'l-Kâsım Sa'dullah), Beyrut 2000, s. 187-191; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 739; *İzâhu'l-meknûn*, II, 118; *Hediyyetü'l-'ârifin*, II, 378; Ziriklî, *el-A'lam*, VII, 311; Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemü a'lâmi'l-Cezâ'ir*, Beyrut 1400/1980, s. 245; Ömer b. Kayne, *Şaḥsiyyât Cezâ'iriyye*, Kosantine 1403/1983, s. 21-25; Ebü'l-Kâsım Sa'dullah, *Râ'idü't-tecdidi'l-İslâmî: Muhammed b. el-'Annâbi*, Beyrut 1990; a.mlf., *Ebhâş ve ârâ' fî târihi'l-Cezâ'ir*, Beyrut 1990, I-III, bk. İndeks; a.mlf., *el-Hareketü'l-vaṭaniyyetü'l-Cezâ'iriyye*, Beyrut 1992, I, 108-110; ayrıca bk. İndeks; a.mlf., *Târihu'l-Cezâ'iri's-şekâfi*, Beyrut 1998, I-VIII, bk. İndeks; *Hilafet Risâleleri* (haz. İsmail Kara), İstanbul 2002, hazırlayanın sunuşu, I, s. VII-VIII; Eyüp Öztürk, *Osmanlı Tarihçiliğinde Fezâil Edebiyatı: Mer'î b. Yusuf'un Kalâidü'l-İkân fî Fezâil Âli Osmân Örneği* (yüksek lisans tezi, 2004), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 53-55; *el-Fihristü's-şâmil li't-türâsi'l-'Arabîyyi'l-İslâmiyyi'l-maḥlûṭ*:

İbnü'l-Annâbî'nin
es-Sa'yû'l-
Mahmûd
fî nizâmî'l-
cünûd adlı
eserinin
ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Esad Efendi,
nr. 1885)

el-Fıkh ve uşûlüh, Amman 1425/2004, I, 709; VII, 52; VIII, 311; IX, 503, 545; Mahmut Dîlbaz, Ulemanın İslahatlarına Yaklaşımı Bağlamında Kevkebî'l-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd Adlı Eserin Metin ve Tahlili (yüksek lisans tezi, 2008), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., "II. Mahmud'un Askerî İslahatlarına Dair Tercüme Bir Müdafaaanâme: el-Kevkebî'l-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd", *Divân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, sy. 31, İstanbul 2011, s. 175-200; Mustafa Dayf, *İcâzât hadîsiyye Cezâ'iriyye*, Mesile 1433/2012, s. 26-27, 69-78, 95-135; İhsan Fazlıoğlu, "İbnu'l-'Annâbî ve es-Sa'yu'l-Mahmûd fî nizâmî'l-cünûd Adlı Eseri", *Divân: İlmi Araştırmalar*, sy. 1, İstanbul 1996, s. 165-174; Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a İslahat Düşünceleri", *İlmi Araştırmalar*, sy. 8, İstanbul 1999, s. 37, 57-59.

MAHMUT DİLBAZ

İBNÜ'D-DELLÂC

(ابن الدلاج)

Abdülvehid b. Muhammed
b. Abdilvehid el-Magribî
(ö. 1099/1687)

Mağribli tabip.

Hayatına dair çok az bilgi vardır. Kaynaklarda Mağrib'den Dimaşk'a gittiği belirtilmekte, ancak herhangi bir tarih verilmemektedir. Dimaşk'ta iken İbn Tolun'dan İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'si başta olmak üzere birçok temel kitabı okuduğuna ve ondan hadis dinlediğine dair ifadeler genç yaşta bu şehre yerleştiği şeklinde yorumlanabilir. İbnü'd-Dellâc, Ebû'l-Feth el-Mâlikî'den Mâlikî fıkı okudu ve bu alanda döneminin önde gelen isimleri arasına girdi. Onun Emevî Camii'nde ders verdiği, ayrıca bu caminin yakınında bulunan, Nûreddin Zengî tarafından inşa edilmiş Medresetü'l-Kelâse ile Eminüddin Gümüştegin el-Atabegî'nin vakfettiği el-Medresetü'l-Emîniyye'de çocuklara ders okuttuğu belirtilmekte, fakat okuttuğu dersler hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir. Aynı dönemde tıp tahsil ettiği anlaşılan İbnü'd-Dellâc, Nûreddin Zengî'nin Dimaşk'ta yaptırdığı Bîmâristân-ı Nûrî'de tabip olarak çalışmaya başladı. Bîmâristânın nasıl yönetilmesi gerektiğine dair bir eser kaleme almasından onun bu bîmâristanda yöneticilik de yaptığı sonucu çıkarılabilir. 22 Safer 1099 (28 Aralık 1687) tarihinde Bîmâristân-ı Nûrî'de vefat eden İbnü'd-Dellâc'ın vefat tarihi için Gazzî 944 (1537-38) yılını verirse de hocalarının vefat tarihleri dikkate alındığında 1099 yılının daha doğru olduğu anlaşılır.

Eserleri. 1. *Tuḥfetü'l-muḥib fî şinâ'ati't-ṭib* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3470/1; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi,

nr. 2542/1; Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1335, Şehid Ali Paşa, nr. 2090/2). 2. *Risâletü ḡav'i's-sirâc fî ma'rifeti mâ yedüllü 'aleyhi's-şavt ve'l-ayn mine'l-kuvâ ve'd-ḡa'f ve'l-mizâc* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3470/3). *Risâle Muhammed İşâ Sâlihiyye tarafından yayımlanmıştır (el-Mecelletü'l-'Arabîyye li'l-'ulûmi'l-insâniyye, II/8 [Küveyt 1982], s. 220-223).* 3. *İḡdû'l-cümân fî mâ yelzemü men veliye el-bîmâristân* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2112/14). 4. *Kifâyetü'l-mürtâd fî 'ilmeyi'l-ebvâl ve'l-enbâḡ*. 117 beyittir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3785/10; Nuruosmaniye Ktp., nr. 3470/2; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2542/1). 5. *Minḡatü'l-ḡabîb fî şinâ'ati'l-'ilâc ve't-ṭabîb* (Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 447/1). 6. *Tuḥfetü't-ṭâlib fî aḡkâmî'l-'ırkî'n-nâbiḡ (ḡarîb)* (Bağdat Evkaf Ktp., nr. 602). 7. *Zübdetü'l-minḡa fî 'ilmeyi'l-'ilâc ve's-şihḡa*. 8. *er-Ravzû'l-me'nûs fî't-tiryâḡ* (son iki kitabın yazmaları için bk. GAL, Suppl., II, 1028).

BİBLİYOGRAFYA :

Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, II, 185; III, 21-26; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1089, 1150, 1501; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 1028; *İzâhu'l-meknûn*, I, 257; *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, I, 636; *Zirikî, el-A'lâm*, IV, 177; *Kehhâle, Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, VI, 213; Şeşen, *Fihri'su maḡtûḡati't-ṭibbi'l-İslâmî*, s. 39-40; *Mu'cemü'l-maḡtûḡati'l-mevcûde fî mektebâti İstânbûl ve Ânâṡûli* (haz. Ali Rıza Karabulut), [baskı yeri ve tarihi yok], II, 861; M. İşâ Sâlihiyye, "İbnü'd-Dellâc", *Mv. AÜ*, IX, 250-254.

M. CÜNEYT KAYA

İBNÜ'L-HACCÂC

(ابن الحجاج)

Ebû Abdillâh el-Hüseyn
b. Ahmed b. Muhammed b. Ca'fer
en-Nîlî el-Bağdâdî eş-Şîî
(ö. 391/1001)

Büveyhîler dönemi
kâtip ve şairlerinden.

Doğum yeri ve tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak İbnü'r-Rûmî'den (ö. 283/896) ders aldığı (İbn Şehrâşûb, s. 183), Bağdat'taki muhtesiplik görevinden 320 (932) yılında azledildiği ve yerine Ebû Saîd Hasan b. Ahmed el-İstahrî'nin (ö. 328/940) getirildiği (İbnü'l-İmâd, II, 312; Abdülhüseyn Ahmed el-Emînî, IV, 98), henüz genç yaşta iken Ebû Abdullah Hârûn b. Ali b. Ebû Mansûr el-Müneccim'i (ö. 288/901) hicvettiğine dair bilgiler onun 283 yılından önce doğduğunu göstermektedir. İmâniyye Şîası'na mensuptu. Bazı kaynaklarda İran asıllı olduğu ileri sürülmekle birlikte (İbn Şehrâşûb, s. 183) şiirlerinden kendisinin Haccâc b. Yûsuf es-Sekaffî'nin soyundan geldiği anlaşılmaktadır. Şiir ve kitâbet sanatının yanında Arap dili ve tarih alanlarında da geniş bilgi sahibiydi.

İbnü'l-Haccâc, Kadı Bîşr b. Hüseyin'den ders aldı. İlk olarak divan kâtipliği yaptı. Bu görevinden dolayı birçok ödül aldı. Ardından bir süre Sikyû'l-Furât'ta zekât memurluğu görevinde çalıştı. Bağdat muhtesipliğine tayin edildi. Bu görevin ilki

İbnü'd-Dellâc'ın *Tuḥfetü'l-muḥib fî şinâ'ati't-ṭib* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1335)

